
Kamusal Maneviyat

Kerim ALPTEKİN*

Hannah Arendt, “kamusal alan için herkesin özgürce kendisini gösterdiği ve bir araya gelebildiği yerdir” tanımını yapıyor. Arendt’in özgürlük vurgusu, yıllarca kamusal alanda kendisini kimliğiyle, kıyafetiyle, düşünceleriyle gösteremeyen kıyısına dahi yanaşılmasına müsaade edilmeyen muhafazakâr kitleler için çok anlamlı.

Farklı tanımlamalar yapılan kamusal alan, tüm heterojenliği içinde barındıran toplumsal yaşamın geçtiği bir ilişkiler dünyası için kullanılır. Bu ilişki ağının hangi temel dinamikler üzerinden kurulduğu, geliştiği sosyal bilimler açısından önem kazanıyor. Din ile sosyal hayatı birbirinden ayırt etme gayretinde olanlar için din, öyle uluorta değil de içsel motivasyonla yaşanması gereken bir olgudur, bu yüzden bireysel alanla sınırlıdır ve de sınırlandırılmalıdır. Bu gerekçe ile yıllardır muhafazakâr kimlikler, devletten uzak tutulması gereken kitle olarak görüldü. Devletin resmi gücü ile hep baskı altında tutuldu. Fakat son yirmi yıldır muhafazakâr tabanın desteklediği AK Parti döneminde getirilen özgürlükler ile aslında onlarca yıldır keskin modernleşme hamleleriyle konulan yasakların ne kadar gereksiz ve anlamsız olduğu anlaşıldı. Artık bir zamanlar erişilmesi mümkün görünmeyen ne kadar sivil, siyasi, askeri, bürokratik ve akademik makamlar varsa hepsinde amir pozisyonuna gelindi. Kamusal alana dahil olan sosyal medya ve benzeri platformlarda da mütedeyyin insanların yoğun paylaşımları dikkat çekmeye başladı. Fakat bu seferde çeperden merkeze yerleşen dindar kitlenin dinin temsilcilerini kamusal alanda nasıl yansıttığı veya yansıtması gerektiği tartışmaları ortaya çıktı. Neticede gündelik hayatın pratik uygulamalarındaki bazı zaafılar, itiraz edilen birçok meselelerin kamuoyunda masaya yatırılmasına kapı araladı.

* Araştırmacı Yazar, kalptekin52@hotmail.com

Konuyu sorgulamalarıyla yakından takip eden Dr. Necdet Subaşı, alana kazandırdığı “kamusal maneviyat” kavramıyla yeni bir dindarlığın takdim edildiği, görünürlük kazandırdığı manzaranın arka planını eşeliyor, gösterimde olan toplumsal tezahürler üzerine uyarıcı, sarsıcı düşünsel açılımlar yapıyor. Sıkça tartışma konusu yapılan kamusal alanda nasıl var olmamız gerektiğini modernleşme sürecimiz ve süreç içindeki tepkilerimiz, temsillerimiz üzerinden naif bir dille anlatıyor. Subaşı, entelektüel ve sosyal bilimci kişiliğiyle, güçlü edebi yönüyle, yazdığı anı, deneme ve hikâyeleriyle sürekli üreten bir yazar. Kendi hayatı üzerinden taşralı Müslüman ailelerin ortak hikâyelerini anlattığı sade, akıcı, samimi ve doğal yazılarıyla çok kolay duygusal bağ kurabiliyor, sunduğu pek çok sahnenin kendi hayat serüvenine benzemesine odaklanıyorsunuz. Hem akademisyen olmak hem de edebiyat ile iç içe olmak öyle bir zenginlik kazandırmış ki yazarın akademik yazılarında bile edebiyatın sözde, cümlede, kurguda etkisini hissediyor, okuduğunuz metni akademik bir derinlik ve edebi bir sunumla hazmetmenin keyfini çıkarıyorsunuz. Mahya yayınlarından çıkan “kamusal maneviyat” kitabını da okurken din yorgunluğu gibi yeni kavramlarla tanışıyor, yormayan, kasmayan diliyle dini organizasyonların kurumsal tecrübelerini, performanslarını, teslim oldukları dindarlık tasavvurlarını günümüz gerçekliğiyle kavriyorsunuz.

Dini Klasikler

Klasikler niçin okunur? Okura ne kazandırır? Kamusal alanla ne bağlantısı vardır? Soruları zihnimize üşüşebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında katı politikalarla yürütölen modernleşme atılımlarının en önemli sacayaklarından biride Batı klasikleriydi. Kendi kültürüne küçümseme ve yok sayma psikolojisiyle yaklaşanlar için modern insanlığın arzulanığı ideallere ulaşmanın bir yolu da önemli misyonlar yüklenen Batı klasiklerini okumaktan geçiyordu. O dönemde internet ve dijital dünyanın iletişim olanakları olmadığından değer ve hayat tarzını göstermenin, dayatmanın en etkili aracı sanat ve edebiyattı. Yazarlar, sanatçılar eserlerinde somut karakterler üzerinden hangi ideali yansıtıyorsa toplumda zamanla o yöne evriliyordu. Hasan Ali Yücel’in Bakanlığı zamanında yapılan hızlı tercümelemlerle de Batılı bir kültürel dönüşüm amaçlanmıştı. Evet, klasiklerin kendi geleneğinin, kültürünün dışındaki dünyaları keşfetme, anlama, tanıma, ortak bir dil oluşturma, empati kurma gibi düşünsel evrenimizi genişleten katkıları vardı. Fakat bu yeni kavramlar, yeni söylemler, içinde doğup hayat bulduğu dünyayı toptan inkâr etme anlamına gelmemeliydi.

Subaşı, aydınlanmacı toplumların kendi yaşadıkları pratiklerini, özellikle Batı'nın din tasavvuruna uygun hale getirilmiş modelini, referans noktalarını, birebir alıp kendi toplumunu dönüştürebileceğini sanan baskın yaklaşımları eleştiriyor. Diğer taraftan yalnızlaşan, dışlanan Müslümanlara, özgün kimliğiyle yeni bir soluk ve heyecan kazandırabilecek dini klasiklerin, kendi zamanlarını aşan bir dile ve müktesebata ihtiyacı olduğunun da altını çiziyor. Elde olan bakiyenin ne kadar değer ürettiğini akıl terazisinde tartıyor. "Mevcut olan klasikler, resmi meşruyetiyle sınırlı olarak verili sosyolojik gerçekliği açıklamaya güç yetirememektedir. Aşılan eşikler, zorlanan sınırlar özellikle dini hayatın pencerelerini çoğaltmış durumdadır." O zaman muhtaç olduğumuz şey bağlı bulunduğumuz dünya görüşünün niteliğine uygun, okura düşünsel esneklik kazandıracak uzun soluklu eserler üretmektir.

Diyanet ve Dini Örgütler

Diyanet İşleri Başkanlığı, ulus devlet formu ile yeniden kurulan ülke içinde Şeyhülislamlığın yerine ikame edilmiş en önemli kurumlarından biridir. Başkanlık, kurulduğu günden itibaren din devlet ilişkileri bağlamında kendisine yüklenen fonksiyon ve anlam üzerinden sürekli tartışmaların odağı olmuştur. Bir taraftan devletin tekilci anlayışla, Sünni ve Hanefi yorumu, Diyanet aracılığıyla dayattığını söyleyenler. Diğer yandan laik devletin baskısını üzerinde en çok hissettirdiği kurum olması gerektiğini ifade edenler. Diyanet'in çoğulcu bir dini hayatın yaşanmasına imkân veren alt yapıya kavuşturularak Alevilik, Şafilik gibi farklı mezheplerin, kurum içinde örgütlenmelerine, söz sahibi olmalarına imkân sağlanması gerektiğini dillendirenler. Diyanet'in etki alanını genişleterek proaktif ve belirleyici bir rol üstlenmesini içine sindiremeyenler. Siyasetin vesayetinden kurtarılması gerektiğini savunanlar. Din ile özdeşleşme psikolojisinden kurtulmasını elzem görenler. Günün değişen şartları içerisinde birey ve toplumu ahlaki anlamda yetiştiremediğini bundan dolayı da FETÖ gibi unsurların bu boşluğu doldurduğunu ima edenler. Diyanet, hakikati söyleyemiyor edebiyatı üzerinden cenneti, kendine layık görüp diğerlerini toptan cehenneme gönderen, dinin yegâne temsilcisi, kurtarıcısı olduğunu düşünenler. Bütçesini çok bulanlar, kapatılmasını isteyenler, fetvasını beğenmeyenler...

Bunca eleştiri ve beklenti karşısında Başkanlığın geçmişten günümüze tavrı çok önemli. Şu bir gerçek ki Diyanet'in doğru dini bilgiyi sunuşu dini istismar etmek isteyenler için ciddi bir engeldir. Bir dönem

Başkanlıkta üst düzey görev yapan Necdet Subaşı, içerden de bakarak altı çizilmesi gereken değerlendirmelerde bulunuyor. Öncelikle Diyanet'in hiçbir zaman İslam muhtevalı herhangi bir yapıyı şeytanlaştırarak siyasetin önüne atmadığını, olabildiğince kuşatıcı bir kurumsal maneviyatı temsil ettiğini söylemesi çok önemli. 28 Şubat zihniyetinin ağır tazyiki karşısında bile din işleri yüksek kurulunun başörtüsü hakkında istenen fetvayı vermemesi, mukim bir duruşun örneğidir. Subaşı, günümüzde ise kurumun toplum sosyolojisine uygun bir tutum sergilediğini söylüyor.

Son dönemlerde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayın'larının farklı kategorilerdeki çeşitliliği de göz dolduruyor. Çıkan eserler, dini sağlıklı bir bilgi ile anlama ve yaşama noktasında rehberlik niteliğinde kaliteli içeriklerle zenginleştirilmiş. Bu yayınlar ile FETÖ, DEAŞ ve birçok terör örgütü başta olmak üzere İslam'ın kurucu metinlerine yapılan akademik ve islamofobik saldırılar karşısında ilmi, fikri cevaplar üretiliyor. Radyo ve televizyon yayıncılığını da eklediğimizde Başkanlığın halkı bilinçlendirme konusunda pek çok enstrümanı kullandığını görüyoruz. Haliyle böyle stratejik hamleler birilerini rahatsız edecektir. Şüphesiz Diyanet'te her kurum gibi daha nitelikli daha etkin olması isteğiyle eleştirilebilir. Bunca eleştiri karşısında tatmin edici entelektüel cevaplar üretmesi beklenebilir. Ancak bıktırıcı, ütopyacı ve tüketici zorluklar taşıyan eleştiri ötesi söylemlerin hiçbir katkısının olmayacağı açıktır.

Subaşı, laik sistem içerisinde Devlet dinin neresinde duracaktır? Anlaşmazlıklarda belirleyici olan din midir? Yoksa devlet midir? sorularıyla meseleyi derinleştiriyor. Kurucu iradenin bir Cumhuriyet Müessesesi olarak Diyanet İşleri Başkanlığından beklediği örtük görevi, "dini hayatı laik ve seküler hedeflere odaklanmış modern devlet gereklilikleriyle çatışmaya girecek bir anlayış içinde olmamayı gerektirecektir" tanımı ile açıklıyor. Öncesinde Şeyhülislamlik tarafından onaylanan dini yapıların yeni dönemde devlet tarafından akredite edilmeleri gerekecek vurgusu gözden kaçmıyor.

Yazar, diğer sivil yapılanmalar ve cemaatler arasında Diyanet'e yakın olanlar olduğu gibi ona muhalif, rakip ya da onu aşmaya çabalayanlarında olduğu gibi ona dikkat çekerek yeni dönemde dini hayatın aktığı ana arterlerin oluşum nedenlerini ve sonuçlarını değerlendiriyor. Cumhuriyet döneminden itibaren din, iki kanal üzerinden temerküz etmiştir. İlki hukuken gayri resmi pozisyonda bulunan tipik tarikat ve cemaatlerdir. Bunlar arasında geleneği olan tarikatları, konulan yasaklar neticesinde gizli faaliyetlerde bulunan Nurculuk ve Süleymancılık

gibi cemaat yapılarını sayabiliriz. Diğeri de cami merkezli hizmetleriyle, şeffaflığıyla, istikrarı koruyucu çabalarıyla akılcı, makulleştirici din diline sahip çıkışıyla çoğunluk tarafından tasvip edilen ve resmen tanınan Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Neticede bir tarafta Diyanet'in temsil ettiği açık din, diğeri de zorlamalar ve kısıtlamalar karşısında hayatta kalmak için yeraltına inerek faaliyet sürdüren cemaatler, dini alanın farklı tonlarında bu ülkenin sosyolojik gerçeği oldu.

Din Yorgunluğu

Byung Chul Han, *Yorgunluk Toplumu* kitabında sanayi devrimi, kapitalizm ve neoliberalizmle sürekli değişen toplumsal yapının bireyin karakterine yaptığı patolojik etkileri anlatır. Aşırı üretim, aşırı iletişim, aşırı performansın ortaya çıkardığı dikkat eksikliği, uzun vadeli düşünememe ve sadece an'a odaklanma gibi yan etkilere dikkat çeker. Dini alanın sekülerleşmesi sürecinde insanın kutsala dönük pencereden anlam ufkunu dolduran maneviyat alanlarına ulaşamadığını söyler. Necdet Subaşı'da Türkiye ölçeğinde birçok etkenden dolayı yorgun olan toplumun dini hayatındaki rutinleri üzerine bir çözümleme yapıyor. Her iki kavramsallaştırmanın örtüştüğü ortak noktaların olduğu muhakkak. Fakat Subaşı'nın tahlillerini anlamlı kılan veya ayırıştırıcı tarafı dinin, yeni toplumsal durum karşısında şekillendirilen pozisyonuna odaklanmasıdır diyebiliriz.

Bazı kavramlar çağrıştırdıklarıyla ön yargılı değerlendirmelere tabi tutulabilir. Din yorgunluğu kavramı da bunlardan biridir. Necdet Subaşı, sosyal bilimci kimliğiyle yaşadığımız toplumsal halin adını koyarak entelektüel, estetik bir muhasebe diyebileceğimiz bir yaklaşımla tartışma başlatıyor. "Popüler kültürün insan maneviyatının bütün alanlarını zapt etme çabası içinde olduğunu, buna bağlı olarak dini kendi talepleri doğrultusunda zorladığını, sıkıştırıp yordüğünü" düşünüyor. Dini bilgi sahasının popüler kültürün ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edilmesinin maliyetini Türkiye ölçeğinde sorguluyor.

Şüphesiz "din yorgunluğu" geleneksel algının dışında çok boyutlu değerlendirilmesi, düşünülmesi gereken kısırtıcı bir kavramsallaştırma. Hemen ilk akla gelen soru din yorar mı? Sorusudur. Cevabımız, tabi ki yormaz olacaktır. O zaman yazarın din yorgunluğundan anlatmak istediği meramını anladığım kadarıyla açmam gerekecek. Din yorgunluğu, din ile ama onun zihinleri yoran aşırı yüklemelerle kendi anlayışlarının kalıbına sokma, formatlama, sıkıştırma girişimleriyle ilgili. Kamusal alanda nasıl bir usul ve üslupla konuştuğunuzla bağlantılı. Din üzerinden kendini inşa ettiğini söyleyen sektör hareketlerin

ve sahte maneviyat disiplinlerinin sınırsız sorumsuz istismarlarıyla irtibatlı. Çok hararetli tartışmalarla ekranlarda boy gösterenlerin din algısında açtığı yaraları da hesaba katalım. Sürekli dini jargon kullanarak her cephede öne sürülen dinin pratik hayatta esamesini göstermeyenler ise kavramın tuzu biberi.

Yazar, popüler kültürün dinin temel kabullerini gündelikleştirerek kendi özgün dünyasından uzaklaştırmasını şöyle açıklıyor. “Bu yanıyla gündelikleşme, dinin sosyal hayatın hemen her kompartımanına kendi özgün diliyle dahil olmasından, orada farklı karşılaşma ve buluşmalarla yeni birtakım sentezler oluşturmasından çok avamileşme anlamı içerir. Gündeliğin özensiz, rutin ve akışkan dünyasında din, sahip olduğu anlam ve derinliklerin çoğundan uzaklaşacak ve yeni durumlara adapte olarak şekilsiz bir anlatı özelliğine bürünecektir.” O halde sormak lazım. Dinin Hz Peygamber ile somutlaşan insanlık için özgün alternatifler sunan evrensel dilini derinlemesine anlamak ve içselleştirmek yerine şekilci, sığ, inhisarcı anlayışla piyasaya arz edilmesinin kime ne kadar faydası olacaktır? Yapılan itirazlar, eleştiriler ve sorular karşısında her meseleye alet edilmeye çalışılan “din” bunlara nasıl yetişecek? Bütün bunlarla nasıl baş edecek? Yazarın kendi sorularına verdiği cevabıyla bitirelim. “Bu sahaya sürülmüş gibi görünen din, kelimenin tam anlamıyla yorulmuş, bitkin düşmüştür.”

Aydın, Alim ve Ulema

İslam toplumlarının iki aşırıdır maddi ve kültürel cephelerde verdiği mücadeleler karşısında harekete geçen, durum değerlendirmesi yapan, aydın ve düşünürler kendilerince bir çıkış yolu bulmak, kaybolan özgüveni yeniden kazanmak için değişik görüşler açıkladılar. Necdet Subaşı, bu aydınlardan bazıları hakkında nesnel bir analiz ile fikirler veriyor. Bağımsız düşünce üretme konusundaki yetkinlikleri, ortaya koydukları vizyonları, ilgi alanları, yaslandıkları ilkeler ve özgürlükçü açılımları ile üstlendikleri roller açısından aydın alim, arif, münevver ve ulema prototiplerinin farklarını beslendikleri kaynaklar ve varlık kazandıkları sorumluluk sahalarıyla kıyaslayarak ayrıştırdıkları yönleri tahlil ediyor. Her birini bağımlılık, bağımsızlık, ilerencilik gericilik, yerlilik yabancılık, sahicilik, iğreticilik ve marjinal karşıtlıklarıyla yorumluyor. Dinin muhafızı konumunda olan ulemanın, İslam’ın temel referanslarının ruhuna bağlı kalarak dinle hayat arasındaki olası gerilimleri gidermek gibi hayati sorumluluklar üstlendiklerini hatırlatıyor. “Fetihler, kültürel karşılaşmalar, ahlaki çöküntüler, çatışma ve hesaplaşmalar gibi maliyeti yüksek tehditler karşısında Müslüman

ulema, İslam'ın sahih bir çerçevesine sadık kalarak onu güçlü kılmayı ve korumayı amaçlamıştır." Güncel bir mesele olarak ulemanın yeni oluşan şartlar, maruz kalınan fiili gerçeklikler karşısında kendini yenileyememe ve misyon anlamında gözden düşme halinin sebebinin şöyle özetliyor. "Esasta tartışma İslam'ın bugün nasıl dillendirileceği ve bu görevi üstlenecek ulemanın nasıl bir ehliyete sahip olacağı etrafında dönmektedir."

Subaşı, sağlam bir teslimiyet duygusuyla bağlanılan dinin, aşkın doğası ile felsefenin şüpheyeye dayalı özgür dünyası arasındaki gerilimleri de hesaba katarak çağdaş Türk düşüncesinin filozofu Doğan Özlem'in din üzerine düşünceleri hakkında nesnel değerlendirmeler yapıyor. İslam dünyasının geri kalmışlığı üzerine kafa yoran, eleştirel sorular soran ve en temel sorunun düşünsel gerilik olduğunu söyleyen Muhammed Arkeon'un görüşlerine yer veriyor. Şiilik, zaman içinde "mekanik, mitik, tarih dışı ve dogmatik" bir yapıya dönüştürüldü, söylemiyle sadece İran'da değil İslam dünyası üzerinde büyük etki uyandıran Ali Şeriatî hakkında doyurucu bilgiler paylaşıyor. Üç farklı ismin düşüncelerinin çelişkili olan yanlarına yumuşak bir dille dokunuyor.

Yazarın Türk modernleşme sürecindeki aydınların tavrına yönelik yerinde analizleri var. Türk aydınının pozitivist bir okuma ile dini klasik sosyolojinin bir nesnesi konumuna indirgeyerek özsel niteliklerini, manevi ve ruhani boyutunu es geçen, görmezden gelen tavırlarına itirazının sesi kulaklarınızı tınlatıyor.

İslamofobi

İslam'ı, başlangıcından itibaren dini ve kültürel anlamda ötekileştiren Batı, her dönem farklı gerekçelerle şeytanlaştırma faaliyetlerini düzenli olarak sürdürdü. Yapay üretimlerle sürekli İslam korkusu pompalayan ve zamanla endüstrileşen kurumsal bir yapı ortaya çıkardı. İsmarlama makaleler, karalama, çarpıtma amaçlı büyük projeler için aktarılan kaynaklar ve İslam dünyasının verdiği görüntüler üzerinden imaj çalışmaları! Hepsi olumsuz atmosfer oluşturmak için kullanılan enstrümanlar. Artan göç hareketliliğiyle paralel olarak son dönemlerde birçok Avrupa ülkesinde aşırı sağın iktidara gelmesiyle ırkçılığın yeni dönem versiyonu "kültürel ırkçılık" kuramsal anlamda tartışılmaya başlandı. Bu kavram, biyolojik özellikler yerine kültürel formları esas alıyor. İslamofobi, bugün daha sistematik halde nefret diliyle yukardan bakan politik yaklaşımları meşrulaştıran bir işlev görüyor. Müslümanların İslam'la kurdukları sağlıklı ilişkinin, Ortadoğu'da

sahnelenen savaşların, kanlı katliamların, iç çatışmaların, tarih dışı izlenimi veren karikatürist görüntülerin bu endüstrinin ekmeğine yağ sürdüğü kesin. Bugün bir yönüyle İslamofobi, özü itibarıyla reel politik ahlaksızlığın karşısında genelde dinin, özde İslam'ın kendisini çaresiz hissedendenin dünyasına geri dönüş korkusudur. İnananların dinlerini mütevazı bir şekilde bile yaşanmasına tahammülün olmadığı İslam'a karşı alınan pozisyonudur.

Subaşı, İslamofobik bakış açısının kökenlerine yolculuk yaparak şunları söylüyor. İslam'ın ilk doğduğu yıllardan itibaren hızla genişlemesi beraberinde Hıristiyan, Yahudi ve Zerdüştlük gibi dinlerle karşılaşmayı getirdi. Özellikle Batı'ya açılması rakiplerini memnun etmedi. Bundan dolayı İslam, korku üreten bir din, Müslümanlar ise potansiyel tehdit stratejileri ile hep hedefte oldu. Neticede ön yargılar, ırkçılık, nefret ve düşmanlıklarla örülü projeksiyonlarla İslam, en çok hırpalanan din konumuna geldi. Tüm bunların yanında yazar, Arap, Türk ve İran İslamlıklarının kendi etnik ve kültürel tarihlerini merkeze alarak diğerlerini ayrıştırma gayretlerinin İslamofobik çabalara destek verdiğini hatırlatıyor. Bu endüstrinin gelişim sürecindeki sömürgecilik, İsrail'in kurulması ve yeşil kuşak duraklarına değiniyor. Nefret edilen İslam'a karşı Batı normlarında yeniden tasarlanan Avrupa İslam'ı projesini şöyle açıklıyor: "Müslümanların Batılı bir evren tasavvuru içinde nasıl bir biçim almaları gerektiği konusundaki entelektüel, akademik ve politik tartışmaları simgeleyen bir ifadedir. Nihayetinde İslam'a modern bir kapsam, Batılı bir anlam ve seküler bir içerik kazandırılacaktır." Resmin bütününe değerlendirdiğimizde artık savunma hattıyla bu saldırılardan korunma imkânı kalmadığından dil, üslup, söylem ve görüntü anlamında kontra atağa geçmeye ihtiyaç olduğu ortadadır. Yoksa özellikle Avrupa'da yaşayan Müslümanlar için ikinci bir Endülüs vakası yaşanır mı sorusunu hep aklımızın köşesine ilüştirmek zorundayız.

İslamcı Toplumsallaşma

Yazarın İslamcı kitleyi temsil eden sivil ve politik örgütlenmelerin kamusal alana dahil olma meselesini Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi içerisinde bütün çeşitliliğiyle tahlil etmesi zihin dünyanızda bazı konuları yerli yerine oturtuyor. İslamcı söylemin öne çıkan iki merkezi söylemi vurgusu mühim. İlki İslamcılığın gündelik hayatın içindeki yozlaşmaya, bozulmaya karşı her zaman eleştirel yaklaşarak toplumun tekrar özüne dönmesi gerektiği düşüncesi. Fakat burada önerilenlerin nasıl kargaşaya dönüştüğünü sorgulaması da yerinde olmuş.

İslamcılığın bir diğer temel söylemi ise dini alanın sadece itikat, ibadet ve ahlak konuları ile sınırlı kalıp kalmayacağı yani siyasette var olma isteği böylece daha aktivist bir misyon ile yaşanan sorunları aşma yaklaşımı. 70'li yıllardan itibaren milliyetçi, mukaddesatçı, İslamcı, sağcı ve devletçi oluşumların beslenme kaynaklarının etkisiyle farklılaşmaya başlaması cemaat ve tarikatların taşradan iş veya eğitim nedeniyle gelenlere sığınma merkezi olmasının doğurduğu sonuçlar üzerine değerlendirmeleri nerelerde yanlış yapıldığını gözler önüne seriyor.

Hasılı Subaşı, Kemalizm'den Süleymanlılara, Nurculardan Milli Görüş ve AK Parti'ye kadar birçok cemaat ve yapının ortaya çıkışında hangi saiklerin olduğu ve bu yapıların kullandıkları din dilinin manevi hayat üzerindeki tesirlerinin fikirsel, eleştirel bir soykütüğünü ortaya çıkarmaya çalışmış. Kitabı bitirdiğinizde muhtemelen yasaklar, istismarlar ve bağnazca yorumlarla niye bizi bu kadar yordunuz diye hayıflanacak ama yutkunmaya devam edeceksiniz.